

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 19

Рівне – 2010

Збірник наукових праць

«Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 19. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2010. – 309 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Члени редколегії:

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці).

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України
часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”
визнано фаховим виданням у галузі історичних наук
(постанова від 17 квітня 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 2 від 24 вересня 2010 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2010

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС

УДК 94:32(437.1/2)

Постоловський Р.М.

НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ В ЧЕСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Еволюція змісту цінностей, що перетворювались в традиційні, відбувалась в Чеських землях не тільки і не стільки під впливом розвитку соціально-економічного життя, ідеологічного, культурного і раціонального впливу, але, перш за все, в результаті поступу всіх сторін громадсько-політичного життя і політичної активності громадян чеського національного суспільства.

Варто також пам'ятати, що формування демократичних традицій чеського народу відбувалось в результаті взаємовпливів та взаємопроникнення соціально-економічних, ідеологічних, культурних, освітніх та раціональних чинників в національно-політичне життя чеської громади, оскільки названі чинники були досить рухомими. Так, у процесі чеського національного відродження, що почався в кінці XVIII і продовжувався до 60-х рр. XIX ст., намагання представників інтелігенції, які зіграли в ньому вирішальну роль і котрих історики традиційно називають «будителями», підняти рівень чеської мови і створити повноцінну чеську національну культуру мимоволі набувало політичного забарвлення. Культурна емансипація чеського народу, який не мав у XVII – XVIII ст. політичної незалежності, викликала до життя і нові спроби відродження чеської державності¹. У цей час, з підйомом національного відродження та політичної самосвідомості, в чеському народі зростає усвідомлення значення святоацлавської корони, в якій він вбачав непорушний символ чеської самостійності².

Як свідчать джерела, серед чеської опозиції природно посилювались історичні спогади про колишню славу і самостійність чеської держави предбілогірської, та й догабсбурзької. Її образ накреслили історичні праці Б.Бальбіна і особливо Павла Странського «Республіка Богемія», яка у 1792 -1803 рр. була перекладена, коментована і до своєї доби продовжена Ігнацієм Черноволо, образ котрого безперервно був відсвіжований, доповнений і удосконалений історичними дослідженнями та історіографією, так близькими шляхті: Добнером, Войгтем, Пубічкою, Пелцлем, Прохазкою, Добровським та ін.. Навколо «золотого віку» Карла IV, який також був відсвіжований тільки чеськими антиреформаційними істориками, історики- відродженці з прозорою тенденцією вказували на чеську державу догабсбурзької доби і у Владиславській бачили мало не ідеал вільної конституції, перші кодифікації місцевого права у Чехії 1500 р., котру послідовники Монтесп'є з захопленням порівнювали зі свободами славної англійської конституції³.

Немає сумніву, що наступна генерація «будителів» чеського національного відродження, найвизначнішими представниками якої були: Й.Юнгман, Я.Колар, П.Й. Шафарик, Ф.Л. Челаковскі, А.Марек і Ф.Палацький, як чеські патріоти, захищаючи чеську мову і літературу, постійно турбуючись про неї і про поглиблення слов'янської взаємності, плекала надії і мріяла про вільну чеську державу і таким чином відродила ідею феодальної держави, як чеську національну ідею. Тільки тій змодернізованій, здемократизованій і національній ідеї вільної чеської держави, чеські «будителі» додали життєздатності, вважали її за великий політичний заповіт майбутньому, вільній чехословацькій державі.⁴ Як зазначав у 1864 р. Ф.Палацький: «Високий моральний потенціал наших будителів став моральним заповітом відродження нашого народу і його самостійної держави».⁵

Однак, у першій половині XIX ст.. ситуація для відродження чеської державності була несприятливою. Австрійський абсолютизм, зв'язаний з ім'ям князя К. Метерніха, став пильно слідкувати за всіма спробами відродження чеської національної самобутності та ефективно їх придушував. З 1814 р. політичне життя в Австрії закам'яніло. Система поліцейського франтішикового абсолютизму діяла більше, ніж тридцять років в основному без змін.

Протягом всієї першої половини XIX століття австрійська влада боялась громадянського руху, котрий їй вже здалеку нагадував ліберальні ідеали. Ретельно переслідувалась перш за все політична активність, і між тим, як до національного руху до 1848 р. в культурній та громадській сферах до значної міри ставились терпимо, і тільки влада ретельно стежила, щоб ця діяльність не стала політичною або не пропагувала вільнодумство. Наприклад, чеський національний рух був в офіційній і поліцейській мовах оцінений, як богемославизм, і були проаналізовані здебільшого різні панславистські тенденції. Головним словом, яке переслідувалось, було слово конституція, а з ним словосполучення питань громадянських прав і свобод. Конституція обожнювалась чеською ліберальною опозицією, і це слово стало символом опору.⁶

Разом з тим, формуванню державницької самосвідомості та еволюції у ній чеської національної державницької традиції слугували тогочасні чеські мас-медіа. Так, на сторінках чисельних культурних часописів (у 1830-1848 рр. їх поступово виходило двадцять п'ять) з'явився широкий спектр тем, між якими домінувала пржемиловська епоха. Крім сутінок старовини, інтерес авторів зосередився, перш за все, на XIII столітті, добі найбільшого розквіту пржемиловської держави. Між правителями виникав Пржемисл Отакар II як прототип романтичного героя та ідеального правителя. У 1833-1840 рр. публікувався здебільшого з продовженням, по крайній мірі один отакарський текст щорічно, в наступні роки ще частіше. У цих публікаціях Пржемисл постає, перш за все, як символ престижу і піднесення чеської держави, і через те висловлювалась

ностальгія за тим, що необхідно було б мати Отакара і в цей період.⁷ Таким чином, національні традиції чеського державотворення розпоширювались і закріплювались серед певної частини чеського суспільства, зокрема патріотичної інтелігенції.

Характерно, що для інтелігентів, які були чеськими патріотами, найпершим атрибутом нації була мова, яку вони, так само як і літературу і взагалі культуру, прагнули вирвати зі стану побутового рівня до більш високої якості, з тим, щоб вона зрівнялася з німецькомовною (імперською) культурою.

І в цій площині мова стала засобом емансипації чеськомовної буржуазії, яка у ті часи була більш дрібноміщанською, ніж німецькою. Для неї питання, пов'язані з мовою, стали і першорядною політичною програмою, що перебувала у контексті з їх ліберальними поглядами на суспільний лад. У цьому відношенні мова була політикою і для деяких представників історичної шляхти.

Нація і мова стали символом певних політичних уявлень народу як носія держави, котрий у ній шукає своє місце. А оскільки в країні панував поліцейський абсолютизм, йшлося про якусь компенсаційну політичну програму, своєрідну «неполітичну політику».⁸ Як на нашу думку, то саме звідси бере початок феномен чеської демократичної традиції «неполітичної політики», яка конструювалась через оптику державотворчої національної традиції і яка, як показав час, мала велику історичну перспективу. З метою визначення складових традиції «неполітичної політики» в історичному минулому велися пошуки спільної прямої між чеською реформацією та модерним лібералізмом, зокрема таких понять як толерантність, відповідальність та вільнолюбність, освіченість людини.⁹

Разом з тим, в Чеських землях почали створюватись всілякі спілки та об'єднання на неполітичній основі: «Матиця чеська» (1831 р.), «Товариство для ініціювання промисловості в Чехії» (1835 р.), «Міщанська бесіда» (1835р.) і т.п. На ґрунті цих та інших громадських об'єднань формувалося політичне життя, вдосконалювалась політична культура чеського суспільства: спілчани застосовували голосування, навчалися оформлювати програми та документи, програмні документи для них були обов'язковими, вироблялись правила демократичного обміну думок і т.п. Все це принесло свої плоди у революційних 1848-1849 рр.¹⁰

Проте, навіть революційний 1848 р. не виправдав надій «будителів», рік, коли чехи вперше виступили з чіткими політичними вимогами. Це був проект перевлаштування імперії Габсбургів на основі принципу федералізму, при якому поважалися б права слов'янських народів (т.зв.австрославізм). І хоча революція 1848-1849 рр. (періоду весни народів) стала величезною соціально-політичною подією і потрясінням для чеського суспільства, без сумніву, вона не започаткувала чеської революційної традиції. Попри те, що революція 1848 р. в Чеських землях була пов'язана з такими революційними політично-національними символами як барикади, кокарди і стрічки національних кольорів, чеських червонобілих, слов'янських червоноголубобілих, червоні банти на наглухо застібнутих пальтах, що булоознакою республіканства, червоний хрест на лівому лікті у членів Святовацлавського комітету як знак кривавої помсти німцям, тобто атрибути, які сприймалися як символи конструкції революції і, перш за все, французької революції, образ Амазонки, слов'янки, «чеської дівчини» на барикаді, котрий добре поєднувався з чеською традицією, в якій гуситські жінки-воїни амазонки стали суттєвою складовою національної ідеографії і в актуалізованій постаті гуситської жінки-воїна прямо вимагали нової революційної актуалізації,¹¹ вони не стали традиційними.

І на це були свої причини.

По-перше, в політичній свідомості чеського суспільства провідною була традиція пасивного політичного опору по відношенню до держави, чи як це назвав Т.Г. Масарик традицією «негативного демократизму», яка проросла у період емансипації чеського суспільства в рамках Австро-Угорської держави, котру воно не сприймало за свою.¹²

У цілому чеські національні діячі сприйняли червневне Празьке повстання 1848 р. як нещастя. К.Гавлічек у статті, яка була опублікована в газеті «Народні новини» («Національні новини») 29 червня, відзначав, що ці події нанесли важкий удар «чеській справі». Він вважав шлях насилля згубним для чехів: те, що для більш розвинених націй було б політичною поразкою, для чехів стало «національною катастрофою»¹³. Багато років поспіль, у 1872 р., лідер чеських лібералів Ф.Палацький писав: «Я не знаю ні однієї події на нашій пам'яті, яка б мала такі фатальні і шкідливі наслідки для народу, а це ... повстання»¹⁴.

По-друге, прикметно, що чеська політична еліта орієнтувалась на парламентські способи боротьби, що свідчило, зокрема про її політичну зрілість¹⁵.

Як слушно зазначає чеський історик Ї.Пернес: «Чехи часто хваляться, що вони є народом з демократичними традиціями. Мало хто з них, однак, усвідомлює, що ці демократичні традиції не виникли протягом всього-на-всього двох десятиліть існування самостійної Чехословаччини, але отримали свою основу насправді тут, у цісарському Відні, в Габсбурзькій монархії, в якій парламентська демократія була започаткована в 60-х р. XIX ст.»¹⁶

Проте, не можна оминати увагою того факту, що імпульс для формування традицій парламентської демократії в чеських землях Габсбурзької монархії був покладений діяльністю «Кромержіжського рейхстагу» в революційний період 1848-1849 рр. з 22.11.1848 р. по 07.03.1849 р. у моравському місті Кромержіж.

У ході революції 1848-1849 рр. 6 жовтня 1848 р. робітники віденських передмість, студенти, ремісники зупинили батальйон верхньоавстрійських гренадерів, що направлявся в Угорщину, і роззброїли монархічно налаштовану частину національної гвардії. Завершився цей день лінчуванням військового міністра Т.Латура і черговою втечею імператорської сім'ї і двору із столиці, на цей раз в моравське місто Олмоуц. Законопослушний австрійський рейхстаг навздогін за двором також поїхав у Моравію, в Кромержіж, де

залишався і після падіння революційного Відня. Звідси походить і його назва, яка ввійшла в історичну літературу, - «Кромержіжський рейхстаг», який прийняв дещо пізніше «Кромержіжську конституцію»¹⁷.

Депутати рейхстагу почали організовуватись у справжні політичні клуби, назви яких були пов'язані з поділом депутатських крісел на сектори: праві, центр і ліві. Найчисленнішим з них був слов'янський клуб правого сектору. Його головою став Антонін Стробах. За даними тогочасної преси, цей клуб об'єднував більше ніж 110 депутатів. Половина з них були прихильниками народної партії чеських лібералів, всі інші представляли галицьких українців і південних слов'ян¹⁸.

Показово, що члени конституційного комітету Рієгер, Віоланд, Хейн повинні були розробити законопроект основних громадянських прав, інші – в складі Маєра, Смолка, Палацького, Голдмарка та Гоббі повинні були підготувати іншу частину конституції, тобто свою архітектуру політичної системи з визначенням взаємного розміщення і компетенції органів законодавчої, виконавчої і судової влади на всіх рівнях управління.¹⁹

Слід зазначити, що перш за все, заслугою Рієгра був законопроект, який він підготував за досить короткий період і який вже 18 серпня міг бути запропонований для роботи конституційного комітету. Весь законопроект, складався з 32 параграфів нагадував «Декларацію прав людини і громадянина» і був під впливом американських і французьких ліберальних ідей. У законопроекті Рієгр пропонував звичайну дефініцію прав людини, функцію держави і за змістом виясняв поняття народу як джерело всякої влади.²⁰

Ф.Л. Рієгр був також автором і деяких наступних параграфів конституції, що стосувалися основних прав громадян. «Кромержіжський рейхстаг» встиг ще прийняти 13, 14 та 15 параграфи, зі змістом яких всі депутати були згодні і які одноставно й прийняли. Серед них ключовим був параграф 13, у якому говорилося, що кожному громадянину Австрії гарантована свобода віри²¹.

Свободу віри Ф.Л.Рієгр поєднав зі свободою мислення, думки, які в цьому випадку поєднані з ім'ям Бога. Досить чітко видно, що тут Рієгр відстоював релігійну толерантність і прояв свободи взагалі. На його думку, свобода мислення не має жодної ціни, вона безцінна до тих пір, поки не підтримана свободою вираження і друку. Права толеранції потрібні не тільки в релігії, а також і в галузі науки, мистецтва моралі і в політиці.²²

Аналізуючи проект Кромержіжської конституції, чеська дослідниця Кароліна Адамова зробила висновок, що всі параграфи, які стосувалися прав людини, громадянських прав, їх гарантій, відповідали ідеям лібералізму – періоду сучасних принципів конституційних проектів і законів інших держав. Головною тут була думка рівних, справжніх прав громадян, які в собі вміщували і право на життя. У парламенті вже відчувалося і досить суттєво піднімалося питання ідеї чеського державного права.²³

Проте, Кромержіжський імперський рейхстаг за допомогою військ був розігнаний 07.03.1849 р.²⁴

Зауважимо, що так багато місця нами відведено саме Кромержіжському рейхстагу тому, що він започаткував імпульс для формування традицій парламентаризму не тільки в Чеських землях, але і в країнах середньої Європи. Про це наголошувалось на міжнародній конференції, присвяченій 150-річчю імперського рейхстагу в Кромержіж²⁵.

Водночас, 1848 р. був по-справжньому переломним. Він приніс і першу чеську політичну програму, першу незалежну чеську газету, перші вільні громадські збори, першу сучасну конституцію, першу виборчу компанію і вибори, перші ідеологічно-політичні напрямки. У 1848 р. був заснований перший чеський політичний гурток «Слов'янська ліга», який швидко розширювався і розростався. У 1849 р. він нараховував вже кілька тисяч членів, маючи 66 чеських і 6 моравських філій.²⁶

Незабаром знову настає хвиля неоабсолютизму, яка придушує перші паростки демократичного руху в Чеських землях. Знову повертається цензура, під забороною опиняються передові особистості чеського політичного і культурного життя, падає політична активність громадян; суспільне життя, культура і мистецтво, наукові дослідження і журналістика перебувають під пильним поліцейським наглядом.

Бахівський абсолютизм тримається 9 років, а після його падіння знову розпочинається чеський емансипаційний рух з новою силою.

Саме в Чехії розгорнулася найбільш вперта боротьба за національну емансипацію. Угода 1867 р. досить розчарувала чеських діячів. На їх думку, чеське державне право, яке включало земські установи Середньовіччя і раннього нового часу, було рівноцінним угорським привілеєм, визнаним імператорською владою. Чехи розглядали Грудневу конституцію, яка затвердила компроміс з Угорщиною, як недійсну, адже вона була прийнята без згоди Чехії. У наступні роки чехи перейшли до так званої політики відсутності: вибрані в парламент чеські депутати відмовлялись від будь-якої участі в політиці. Вони приїжджали тільки на засідання рейхстагу у Відень – і тільки для того, щоб протестувати там проти неправової ситуації²⁷.

«Політика відсутності» привела у 1871 р. до очевидного успіху. Імператор змінив курс свого уряду, ліберали втратили владу, а консервативний уряд Гоченварта-Шеффле спробував за допомогою «фундаментальних статей» добитися компромісу з Чехією.²⁸ Чеські діячі, обмануті в своїх надіях, реагували принципальним бойкотом австрійської держави, розширивши політику відсутності і на ландтаг.²⁹

Тим часом пасивна резистенція чеських депутатів тривала 16 років. У стіни імперської ради вони повернулися аж у 1879 р.³⁰

Проте, поступово формувалась внутрішня опозиція політиці відсутності, котру вважали помилковою і багато старочеських діячів. Тим часом, після краху лібералів младочехам вдалось переконати чеських депутатів бути присутніми в рейхстазі і тим самим – до використання тих можливостей, котрі давала парламентська дискусія.

Згідно з парламентською демократичною традицією, що сформувалась в стінах імперської ради, у віденському парламенті, чеські політики детально вивчили азбуку парламентської праці, яку могли перенести до Національних зборів у Празі. Тут оволоділи мистецтвом політичних переговорів і компромісу, тут звичайно, на жаль, влаштували обструкції, які явно обмежували працездатність австрійського парламенту. Мас-медіа тієї епохи з задоволенням описували, як чеські депутати у своїх виступах не робили найменших обмежень: їх протестні виступи в австрійському парламенті були здебільшого знаменитими.³¹

Взірцем органічного поєднання боротьби за визнання чеського державного права і гарантії адміністративної єдності чеських земель був стиль парламентської праці майбутнього першого президента Чехословаччини Т.Г. Масарика.

Депутатом імперського парламенту Т.Г.Масарик був протягом трьох мандатних періодів, в роках 1891-1893 рр. і в двох наступних один за одним періодах 1907-1911 рр. і 1911-1914 рр.³² Масарик протягом двох років першого парламентського мандату проголосив в стінах віденської палати депутатів раніше нечуваних 26 промов³³, із 36 проголошених між травнем 1891 р. та червнем 1893 р.³⁴

Кожен виступ у імперській раді занотувували стенографісти. Парламентські виступи не підлягали цензурі.³⁵

Т.Г.Масарик із задоволенням брав участь у спеціальних парламентських дебатах, які стосувалися конкретних проблем. Саме Масарик торкнувся і одного з точних табу – закордонної політики монархії. Питань зовнішньої політики, а також армії до цих пір у своїх виступах не торкався жоден депутат. Предметом Масарикового незадоволення стала ситуація в окупованій Боснії та Герцеговині.

Вишуканий спосіб ораторського мистецтва показав Масарик у віденському законодавчому засіданні в п'ятницю 18 листопада 1892 р. В чітко сформульованій вступній промові він подав логічний і ясний виклад суті австрійського і чеського питання. Він говорив, що чеський народ не є малим, як про нього звикли думати в Австрії, а є народом європейським і світовим, який має свою власну культуру, велике минуле, право на самостійність. Ці слова були туюю кожного чеха.³⁶

«Народ, який є свідомим, - стверджував Т.Г.Масарик, - який має, як чехи, славу історію, який знає, що чесно працював для людства, і що хоче для людства чесно працювати і надалі, такий народ не може бути пригнобленим»³⁷.

Слід зауважити, що не тільки Масарик, який став першим президентом самостійної Чехословаччини, але й інших шістнадцять його колег з групи депутатів імперського парламенту, котрі у міжвоєнний період стали міністрами урядів Чехословацької республіки, отримали основу свого політичного досвіду у Відні.³⁸

У становленні демократичних інститутів представницької демократії в Чеських землях важлива роль належала провінційному чеському сейму, еволюція якого мала глибокі історичні традиції.

Чеський провінційний сейм, представницький орган Чеського королівства, тогочасним правовим урегулюванням, своєю структурою, компетенцією і власною діяльністю в окремих часових моментах XIX ст. точно відбивав політичне значення чеського державного утворення тієї доби в рамках його входження до австрійської імперії.³⁹

Стіни чеського провінційного сейму в залежності від моменту політичної ситуації більше чи менше нагадували і звертали особливу увагу на традицію стародавньої самостійності чеської держави і чеського народу, причому чеські політики усвідомлювали сурову реальність неможливості здійснювати вплив на владний апарат австрійської імперії.⁴⁰

Важливим рубежем в діяльності чеського провінційного сейму стала лютнева (Шмерлінгова) конституція 1861 р. Її складовою був закон про представництво в імперії і земські устрої з положеннями про вибори до провінційних сеймів. У той же час головним предметом критики лютневої конституції все ж стали саме положення про вибори до провінційних сеймів, котрі яскраво виводили на перший план шляхту та підприємницькі кола, тобто в той час переважно німців.

Сейми були поділені на три курії – великих землевласників, курію міст та торговельних і підприємницьких палат, і, нарешті, курію сільських населених пунктів. Тим часом, як до поміщицьких курій вибирали власників великих маєтків, виборче право в останніх двох куріях отримали лише ті, котрі платили визначену мінімальну суму прямих податків (так званий виборчий цenz).

Чеський провінційний сейм за таким виборчим устроєм, який діяв з деякими змінами аж до 1918 р., мав мати у всіх трьох куріях 236 депутатів: у поміщицькій курії 70, в курії міст і торговельній палаті 87 і в сільській курії 79 депутатів. До всієї кількості 241 депутата потрібно ще додати т. зв. вірілістів, тобто не вибраних депутатів, які засідали в сеймі з огляду на свої функції – йшлося про чотирьох високих церковних ієрархів і ректора Празького університету.⁴¹

Чеський провінційний сейм, репрезентуючи зв'язок чеських політиків з представниками традиційної шляхти і громадянського суспільства у шістдесятих роках XIX ст., став трибуною чеської державотворчої політики. У свідомості та почуттях народу провінційний сейм аж до розпаду монархії залишався символом довготривалої чеської державності, хоча з формально- правової точки зору цієї функції він не мав. Провінційний сейм був найвизначнішою владою та інституціональною базою чеського населення в Австрії тієї доби.⁴²

У процесі становлення та еволюції демократичних традицій чеського народу, важлива роль належала формуванню інституту політичних виборів як фактору, який виконував функцію легітимації політичних

акторів, детермінував процеси політичного структурування чеського суспільства та сприяв розвитку політичної складової громадянського суспільства в Чеських землях – політичних партій.

Сучасна виборча культура в Чеських землях веде свою історію від 1848 р., коли маси виборців – чоловіків на основі майже загального і прямого виборчого права чи не щодня ставали перед виборчими комісіями, щоб підтримати своїх кандидатів на виборах до провінційного сейму, до імперського сейму у Відні, а вразі необхідності й до все німецького парламенту у Франкфурті і врешті – решт до парламенту в Празі й до муніципального самоврядування.⁴³

Звичайно, у порівнянні з революційним 1848 роком виборчі умови після відновлення конституційного порядку в 1861 р. набагато змінилися. Колишньої, продиктованої революційними обставинами демократичності не було, виборче право ліберальним урядом Шмерлінга було визнано лише для найзаможніших, а ще для освічених верств, як компроміс, що мав спрощенням доступу до політичної влади поширити старі і нові еліти, тобто шляхту і колишнє міщанство. Політична система стала авторитарною конституційною монархією, де парламентам було відведено відносно малий простір і виконавча влада мала цілком переважати над законодавчою.⁴⁴

За грудневою конституцією 1867 р., яка підтвердила характер монархії як парламентської держави, право вибирати і бути вибраним залежно від обсягу майна, обсягу податків та соціального становища. Жінки не були допущені до участі у виборах. Вирішальні зміни наступили аж в 1897 р., коли виборче право стало загальним, і в 1907 р., коли було прийняте загальне і рівне виборче право.⁴⁵

Важливо не забувати того факту, що організація виборів в Чеських землях Габсбурзької монархії сприяла формуванню демократичної політичної культури громадян, супроводжувалась громадянськими чеснотами і сумлінням. Так, у своїх спогадах журналіст-младочех Й. Пеніжек зазначав: «Дні виборів були великим святом, при якому всі будинки були прикрашені прапорами в національних кольорах. Хто не брав участі у таких виборах у той час, той не мав уявлення про те, чим вони були, як вони концентрували і виснажували весь інтерес, як підносили ентузіазм і бойовий дух, а також наскільки повчальними вони були для широких верств населення.»⁴⁶

Геометрія виборчої системи в Чеських землях була тісно пов'язана з формуванням та діяльністю політичних партій в Чехії, Моравії і Сілезії.

На відміну від інших держав Європи, політичні партії в Чеських землях, подібно як у всій Цислейтанії, викликали первинно на національній основі. Про це свідчать і початкові назви перших партій. Найменування чеської політичної сили як Народна партія або партії німецьких лібералів як *Deutschliberale* і у Моравії як *Deutschmährische Partei* було живим документом того, що при виникненні парламентаризму і політичного життя в Габсбурзькій монархії значно більшу роль, ніж відмінності ідейні, конфесійні або соціальні відігравали моменти національні. На відміну від країн Західної Європи, де політичні партії виникали в першу чергу на ґрунті ідейних розбіжностей, у землях Габсбурзької монархії пріоритетним принципом партійного будівництва стала національна орієнтація.⁴⁷

Початки партій у Габсбурзькій монархії сягають періоду, коли парламентаризм тільки народжувався і коли виборча система значною мірою визначала межі, між якими партії могли розвиватись. Політична активність населення тут була значно обмежена і його участі у діяльності партій перешкоджало те, що ані конституція, ані законодавство монархії не знали поняття політична партія, і тому існування партій спиралося на закони про спілки й об'єднання і виборчі закони, котрі не давали достатні юридичні гарантії для розвитку політичних партій як правових суб'єктів.

Цей недостатній правовий простір призводив до того, що процес політичної організації суспільства йшов «обхідним» шляхом, через найрізноманітніші неполітичні організації, спілки, кооперативи, професійні організації й організації за інтересами, акціонерні товариства тощо, котрі були пов'язані з політичними партіями вільно і непрямо, зокрема персонально. У результаті цього в монархії поступово дійшло – на відміну від інших країн Європи – до незвично інтенсивного проростання політичних партій у неполітичних сферах.

Такий розвиток, помітний уже від 60-х років XIX ст., був характерний і у більш розвинуту фазу партійного життя у чеських землях у останню чверть століття перед першою світовою війною, коли відбувалася трансформація аристократичних партій у партії масові і партій загальнонаціональних у партії за інтересами.⁴⁸

Спектр політичних партій в Чехії, Моравії і Сілезії створювався поступово, починаючи від 60-х рр. XIX ст., в основному на основі національно-політичних рухів і груп.

Така ситуація почала виразно змінюватись лише у 80-х та головним чином у 90-х рр., коли широкі верстви населення внаслідок соціальної і національної радикалізації та поступового розширення творчого права були втягнуті у суспільне і політичне життя. Чеський народ не чекав ліків від суспільних недуг від всенародних партій, а шукав їх у рухах, котрі представляли не лише їхні національні, але й в першу чергу соціальні, релігійнополітичні і аграрні інтереси.

Організоване впровадження інтересів населення в цих рухах створювали в їх середині підґрунтя для виникнення своєрідних політичних субкультур, з яких пізніше утворився як соціально-демократичний, так і католицький, аграрний і національно-соціальний політичний табори.⁴⁹

Найбільш роздрібненим і неоднорідним в чеській і німецькій політичних системах був національно-ліберальний політичний табір. У чеському середовищі він викристалізувався з початкового чеського національного руху, котрий всупереч зростаючій різномірності чеського суспільства зростав під гаслом боротьби за національні вимоги в опозиції до німецької владної ідеології. До II-ї половини 90-х рр. цей табір

був представлений старочеською і младочеською партіями. Пізніше, зокрема, в Чехії він диференціювався виникненням інших, переважно міських партій, котрі виростили з одного боку з прогресивного руху студентства і з реалізму Т.Г.Масарика, з іншого - з руху дрібних підприємців, тому пізніше, крім Національної і Національно вільнодумної партій до його складу входили також Чеська радикально-прогресивна партія (1897 р.), Чеська державно-правова партія (1899 р.), а після їх об'єднання у 1908 році – Чеська державно-правова прогресивна партія, Масарикова чеська народна партія (1900 р.), яка після 1906 р. почала називатись Чеська прогресивна партія (котру знали більше під назвою „Реалістична партія” і Чехословацька підприємницька і торгова партія).⁵⁰

Зазначимо, що партії національно-політичного табору, незважаючи на усі програмні і політичні розбіжності, які були часто причиною створення протилежних коаліцій, були прив'язані до одного спільного соціоментального середовища, в котрому національні пріоритети і міщанський стиль життя залишалися спільним знаменником. Вони боролися за позитивне до себе ставлення приблизно однакової кількості виборців і шукали опори у верств з тією самою політичною субкультурою. Йшлося про середні і заможні верстви чеського міського суспільства, до яких належала зокрема інтелігенція, вищі службовці; представники вільних професій, студенти, дрібні підприємці і торговці, а пізніше і новостворена верства чеських крупних підприємців.⁵¹

Підйом національного і соціального руху спричинив політизацію католицького руху.

Католицький табір у Чехії складався з більшої кількості партій, які не мирились між собою, оскільки обидві течії політичного католицизму, представлені перш за все християнсько-соціальною партією Чехії (1894 р.) і Національною католицькою партією чеського королівства (1897 р.), довгий час йшли власними шляхами, проходячи різні стадії розвитку, а також зміни назв.⁵²

Католики на противагу до соціалістично і ліберально налаштованих сил в рамках католицького табору створили організаційні, програмні і, зокрема, ментальні передумови для формування власного, незалежного від решти чеських національних рухів соціоментального середовища, в якому альфою і омегою стало відношення до церкви і релігії. Захист і впровадження християнських (католицьких) принципів в політиці і в житті всього суспільства стало відправним пунктом діяльності партій католицького табору.

Чеський соціал-демократичний табір вузько співпрацював і залежав від багатолітнього існування робітничого руху, котрий розвивався автономно і незалежно від обох національних рухів. На противагу до них, навпаки, створювалося своєрідне соціоморальне середовище, в якому відбувався симбіоз чеських і німецьких соціал-демократів.

Вступ соціал-демократів до імперської ради у 1897 р., а в Моравії після моравського вирівнювання з 1905 р. і до земського сейму, привів до поступового відчуження чеських і німецьких соціал-демократів і до їхнього зближення з національно спрямованими політичними блоками.

Зміни, які відбулися після прийняття загального виборчого права у 1907 р., пришвидшили перехід до самостійних дій чеських і німецьких соціал-демократів, котрі в цей період були представлені трьома партіями: Чехослов'янською соціал-демократичною робітничою партією, незалежною від Відня) (т.зв. автономісти), земськими організаціями німецької соціал-демократичної робітничої партії Австрії та у 1911 р. новоствореною Чеською соціал-демократичною робітничою партією Австрії (т.зв. централісти), котра була вірна віденському керівництву партії.

Чеські соціал-демократи після 1907 р. стали взагалі партією з найбільшим виборчим потенціалом, хоча через виборчу систему часто справа доходила до створення виборчих коаліцій, спрямованих проти соціальної демократії.⁵³

Чеський аграрний політичний табір був представлений в кожному земельному районі лише однією партією. У Чехії вона була створена в 1899 р., в Моравії та Сілезії – в 1904 р. Ці земські партії у 1905 р. створили спільний виконавчий комітет, а незабаром Чехослов'янську аграрну партію.

Створення аграрної партії було пов'язане з відмежуванням професійно орієнтованих верств з одного боку проти міських партій, а з другого боку проти політичного католицизму. Аграрна партія могла опертися на політичний досвід селянства, котре належало до великої складової національного руху, незабаром стала однією з найсильніших політичних партій (в Чехії після виборів 1907 р. і 1911 р., у зв'язку з отриманням депутатських мандатів, стала найчисленнішою чеською партією в імперській раді).⁵⁴

Чеський національно-соціальний табір також був представлений лише однією партією.

У другій половині 90-х років у чеському середовищі і на переломі століть у німецькому почали формуватися сили, котрі були спрямовані на вирішення, зокрема, соціальних інтересів нижчих міських верств, але на відміну від соціал-демократії і власне проти неї, робили це на основі акцентованого націоналізму.

Акцент на національні і соціальні пріоритети і незадоволеність політикою інших партій, котрі спочатку теж мали ці пріоритети, привели до того, що у 1897 р. виникла Чеська національно-соціальна партія в Чехії; у 1898 р. в Моравії, а пізніше, після кількох спроб (1898 р. і 1902 р.) у 1911 р. і в Сілезії.

Національно-соціальний табір, який в кожній землі представляла одна партія, був профільований головним чином як противага до соціал-демократії з одного боку і як опозиція до младочехів з іншого боку. Оскільки національні соціалісти у боротьбі за вплив на нижчі міські верстви наражалися на сильну конкуренцію як соціал-демократів, так і міщанських партій, національно-соціальний табір завойовував своє місце під сонцем важче, ніж інші табори, а його політична культура була роздвоєна на національний і соціально-реформістський підходи.⁵⁵

Таким чином, процес виникнення політичних партій і системи політичних таборів в Чеських землях започаткував традицію багатопартійної демократії, яка багато в чому визначила історичну долю демократії в подальшому розвитку чеського суспільства. Саме політичні партії виступали головними об'єднаннями громадян в боротьбі за політичну владу і стали основою представницької демократії.

У формуванні громадянського суспільства в Чеських землях важливу роль відіграла спілкова діяльність громадян, спрямована на захист основних цінностей і вдосконалення інституційних механізмів демократії. Діяльність в Чеських землях різноманітних об'єднань громадян – спілок, товариств, організацій справляла значний вплив на формування ідеології громадянського суспільства, забезпечували здатність розвивати плюралістичну демократію.

Прорив в існуючій політиці держави стосовно спілок зробила конституція від 15 грудня 1867 р., котра австрійським громадянам гарантувала право свободи зібрань, подання петицій і створення спілок та участі в їх діяльності. Ще за місяць до конституції 15 листопада 1867 р. вийшов новий спілковий закон (загальний закон про право на об'єднання).⁵⁶

Австрійська офіційна статистика класифікувала на кінець XIX ст. в цілому 28 категорій спілок:

1. акціонерні товариства: а) банки і кредитні спілки; б) залізничні товариства; в) інші акціонери товариства. 2. освітні товариства. 3. гральні будинки. 4. прибуткові та господарські кооперативи: а) споживчі спілки; б) нагромаджувальні і ощадні товариства; в) інші кооперативи. 5. професійні товариства. 7. співочі товариства. 8. розважальні товариства. 9. товариства на підтримку підприємництва і торгівлі. 10. товариства ветеранів. 11. спілки на підтримку хворих, ритуальні товариства. 12. мистецькі товариства. 13. землеробські товариства. 14. вчительські товариства. 15. читацькі товариства. 16. музичні товариства. 17. пенсійні спілки і забезпечувальні товариства в старості. 18. політичні товариства. 19. стрілецькі товариства. 20. ощадні товариства. 21. нагромаджувальні товариства і спілки для закупівлі облігацій. 22. стенографічні товариства. 23. фізкультурні і подібні товариства на допомогу фізичної вдосконаленості. 24. оздоблювальні товариства. 25. взаємно страхувальні товариства. 26. наукові товариства. 27. добродійні товариства. 28. інші товариства.⁵⁷

На кінець 1867 р. в Пршедлітавську було зареєстровано 4348 товариств, а на кінець 1869 р. послідувало зростання їх кількості до 6536 товариств, то означало в порівнянні з 1856 р. їх зростання на 198 процентів.⁵⁸ Тільки в 1891 р. в Чеських землях було засновано 916 нових товариств і це зростання продовжувалось і в першому десятиріччі XX ст.⁵⁹

З огляду на розмаїття спілкового руху в чеських землях, зазначимо, що наприклад, політичні товариства, які виникали після 1867 р. К.Хугельман ділив на національні, демократичні, ліберальні і церковно-політичні.

Ліберальні товариства на перших порах турбувались про розширення організації, про політичну освіту народу. Церковно-католицькі товариства стали місцем католицької агітації проти ліберальної влади, противагою ліберальним і демократичним товариствам.

У кінці 70-х років XIX ст. набули переваги національні товариства. До агресивного націоналізму приєднався і антисемітизм. В цьому зв'язку також необхідно було змінити атмосферу спілкових мітингів. Підбурювальні прояви доповнювались музикою, величезним скандуванням гасел, національними хорами і алкоголем. Окремі особи губились в масі натовпу, і в руках харизматичних лідерів ставали піддатливими настроям.

Демократичні товариства турбувались про автономію особи і народу в межах спільної держави, про рівне і загальне виборче право. Представники вільних професій домінували в товариствах правої орієнтації, в лівих організаціях переважали робітників.⁶⁰

Як показала історична практика, активна участь чеських громадян в діяльності спілок створила можливість альтернативних політичних дій.

Безперечно, провідна роль у становленні та еволюції демократичної традиції спілкового руху в Чехії належить фізкультурній організації „Сокол”, створеній 16 лютого 1862 р. у Празі.

До творців „Сокола” по праву належать Мірослав Тірш і Індриж Флогнер, котрі подружились в 1859 р. на Крживоклатшу в будинку лісника на Кралі, куди Тірш заходив, коли був вихователем в родині фабриканта Бартелмуса в Новому Якімові і де Флогнер зі своєю родиною побував на літньому відпочинку.

Двадцятидев'ятирічний Мірослав Тірш, який народився 17 вересня 1832 р. в Дегіні, доктор філософії, пізніше професор історії образотворчого мистецтва, дав новій спілці ідею і програму, організаційне влаштування і фізкультурну основу. При цьому він виходив з античної концепції гармонійного поєднання краси і добра, котру доповнив засадами модерної філософії і демократії.⁶¹

І.Флогнер, переконаний демократ, при створенні „Сокола” був вибраний його першим старостою і присвятив цій організації все своє життя. Ідейно доповнив думку М.Тірша духом рівності і братства, ввів звернення членів організації один до одного словом „брат”.⁶²

Основним мотивом, який рухав ідею формування сокольського руху, була ідея перетворення „Сокола” в масову чеську національну організацію, тому що: „нашу мету її розвитку не можна вважати завершеною, поки кожен чех також соколом не став”.⁶³

Про перетворення „Сокола” в масову організацію чеського народу свідчать такі дані: якщо в рік смерті І.Флогнера в 1865 р. було вже 20 сокольних спілок з 1950 членами⁶⁴, то в 1896 р. спілка об'єднувала 41300 членів 435 організацій⁶⁵. Демократичний характер спілки та її спорідненість з чеським народом були абсолютно очевидними. Соколи в уніформах були складовою частиною визначних національних свят.⁶⁶

У сфері ідеології сокольна ідея в розумінні М.Тірша і І.Флогнера була заснована на основах свободи,

демократії, рівності і справедливості для всіх. Членство в „Соколі” є добровільним, все в ньому обговорюється вільно і демократично, свобода в ньому тримається на добровільній дисципліні, котра мусить бути свідомою і міцною.

Політичні партії вважали „Сокол” в демократії за виразника вільної політичної волі народу і за інструмент до її використання в громадському житті. Як загальнонаціональна і надпартійна організація, котра об’єднує всі верстви народу, „Сокол” вимагав від політичних партій, щоб вони проводили свою політику, порядну і чесну.

Демократія в „Соколі” поглиблювалась братерством всіх його членів. Сокольське братерство не визнавало будь-яких громадських, майнових, класових, родових чи расових перешкод чи переваг – не вимагати рівності, але давати її, і це була основа сокольського братерства.⁶⁷

На нашу думку, ідеологія чеського сокольства, зокрема, ідея братерства всіх його членів, несла в собі демократичну традицію „Общини чеських братів”, члени якої відкидали земне багатство і владу і відстоювали добровільну бідність і доктрину пасивного опору стосовно авторитетів.⁶⁸

Новим явищем, яке характеризувало еволюцію демократичної традиції спілкового руху в Чеських землях стала поява профспілкових організацій.

Прагнення захистити себе соціально, викликало появу, в Чеських землях нових організаційних форм, притаманних в основному робітничому руху, вироблення лозунгів і вимог, які відбивали специфіку їх соціально-економічного становлення.

Членську основу профспілкового руху створювали в основному промислові робітники, які становили загалом 75% від всієї кількості всіх профспілково організованих працівників. Це були: Профспілкове об’єднання чехословацьке (OSČ), політично з’єднане з Чехословацькою соціально-демократичною партією робітничою (ČSDSD), Чеська община робітничая (ČOD), в союзі з Чеською партією народно соціальною (ČSNS).

Перші двоє вказані чеські центри профспілок являли в Чеських землях історично найстарші профспілкові об’єднання; OSČ було створено за ініціативою празьких металістів на з’їзді чеських профспілкових і освітніх спілок 31 січня 1897 р. в Празі – Карліні, а ČOD виникла 27 березня 1902 р. також у Празі як об’єднання добровільних і освітніх спілок, котрі спочатку не були навіть профспілковими організаціями.⁶⁹ У цей період як освітні громади були створені в перших рядах в празьких передмістях, також національно-соціальні профспілкові спілки, які об’єднували ремісничих робітників і підприємців.⁷⁰

Таким чином беручи участь у роботі багатьох добровільних організацій-спілок – економічних, політичних, культурних, фізкультурних, релігійних, профспілкових, освітніх і т.п., – чехи отримували практичні навички демократії, які згодом стали традиційними.

Отже, такі національно-політичні фактори формування демократичних традицій в Чеських землях як: чеський національний рух, діяльність чеських мас-медіа, парламентські способи боротьби, участь у роботі чеського провінційного сейму, формування інституту політичних виборів, процес виникнення політичних партій і системи політичних таборів, спілкова діяльність громадян забезпечили міцне підґрунтя для утвердження демократичного способу життя чеського суспільства, яке поступово ставало традиційним.

Джерела та література

1. Čornej P., Pokorný J. A brief History of the Czech Lends to 2000. Praha, 2000, – S.
2. Prokeš J. Obrázkové dějiny naše samostatnosti. Praha, 1930, – S.170-171.
3. Idea československého státu. Red. Kapras J., Němec B., Soukup F. Svazek prvý. Praha, 1936, – S.89 Vykopil Libor. Slovník Českých dějin. – Brno, 2000. S. 664-665.
4. Idea československého státu. – S.93.
5. Op.cit. S.94.
6. Lněničkova Jitka. České země v době předbřeznově. 1792-1848. Praha, 1999, – S.49.
7. Kofránková V. Kralmezi lvy a mezi k ráli lev. Přmysl Otakar II. v českem historickém povědomí 19 století // 19 Století v nas. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. Praha, 2008, – S. 107-108.
8. Lněničkova Jitka. Op.cit., – S. 80.
9. Op.cit., – S. 80-81.
10. Op.cit., – S. 84.
11. Macura V. Revoluce 1848 Liděa znaky // Narodni obrozeni a rok 1848 v Evropskem kontextu; Litomyšl, 1998 – S. 98-99, 101.
12. Masaryk T. G. Světová revoluce. Zaválky a ve valce 1914-1918. Praha, 2005, – S. 359.
13. Цитую по: Кирилина Л.А. Национальные идеи чехов в 1848-1849 гг. // Европейские революции 1848 года. „Принцип национальности” в политике и идеологии. – М.: Индрик, 2001. – С.320.
14. Там само.
15. Див.: Ненашева З. Русский взгляд из Вены на процесс формирования чешской политической культуры. Последнее десятилетие XIX – начала XX в. // Механизмы власти. Трансформации политической культуры в России и Австро-Венгрии на рубеже XIX – XX вв. Материалы международной конференции. Москва, 15-18 мая 2007 г. – С. 189.
16. Pernes J. Pod Habsburským orlem. Ceske země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století. Praha, 2001, – S. 119.
17. Исламов Т.М. Революция 1848 г. в Австрийской империи: национальные и межнациональные аспекты // Европейские революции 1848 года, – С.164-165.
18. Štaif J. Revoluční léta 1848-1849 a českě zeme. Praha, 1990, – S. 141.
19. Urban Otto. Kroměřížsky sněm. Praha, 1998, – S. 56.
20. Op.cit., – S. 56-57.
21. Adamová Karolina. Občanská práva a svobody v rakonských ustavách 19 století //Vývoj České ústavnosti v letech 1618-1918. Praha, 2006 –S.419.

22. Op. cit., - S.420.
23. Op. cit.
24. Vykopil L. Op. cit.
25. Див.: Kroměřížský shém 1848-1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Sbornik příspěvků zestejnomené mezinárodní konference konané v rámci oslav 150 výročí říšského sněmu v Kroměříži 14-16. Zář 1998 v Kroměříži. Kroměříž 1998.
26. Müller Karel. Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska. Praha, 2002 – S.122.
27. Воцелка Карл. История Австрии. Культура, общество, политика. М., 2007. – С.298-299.
28. Там само, - с. 299.
29. Там само, - с. 300.
30. Parlament České Republiky. Poslanecká Sněmovna. Praha, 1996 – S.27.
31. Pernes J. Op.cit.
32. Doubek V. Poznámky ke stylu parlamentní práce T.G. Masaryka //Masarykův sborník XIV 2006-2008. Praha, 2009, - S.35.
33. Op. cit., - S.43
34. Op. cit.
35. Bobikova L. Šouša J. Parlament kolbiště národů a narodnosti. Z zakouského parlamentu 1861-1914. Praha, 1992,- S.18.
36. Op. cit., - S.34-35.
37. Masaryk T.G. Řeč o statním právu a česko-německé otázce (18.11.1892). //Masaryk T.G. Parlamentní projevy 1891-1893. Praha, 2001- S.260.
38. Pernes J. Op. cit.
39. Soukup L. Zemský sněm český v 19. století //Vývoj české ustavnosti v letech 1618-1918. –S.358
40. Op. cit., - S. 390-391.
41. Valenta A. Politické dějiny českých zema habsburské monarchie 1848-1914. Hradec Králové. Gandeamus, - S. 66-67.
42. Soukup, L. Op. cit., - S.392.
43. Velek Luboš. Mandat za uzenku. Volební nátlak a podvody v české politické kultuře 19 století //Dějiny a současnost. Kulturně historická revue, 2006, ročník XXVIII, №5.-S.33.
44. Op. cit.
45. Dohnalová M., Malina J.,Müller K. Občanská společnost: minulost-současnost-budoucnost. Brno, 2003,- S.91.
46. Velek L. Op. cit., - S. 33.
47. Maliř J. Systém politických stran v českých zemích do roku 1918 //Maliř J. Marek P. a kol. Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004. I Die: Období 1861-1938, -S.19.
48. Op. cit., - S.20-21.
49. Op. cit., - S. 27, 31-32.
50. Op. cit., - S. 34-35.
51. Op. cit., - S.35.
52. Op. cit., - S. 37.
53. Op. cit., - S.40-41.
54. Op. cit., - S.42-43.
55. Op. cit., - S.44.
56. Kladiva P., Pakendová A., Kafkova R. Lesk a bida obecních samospráv Moravy a slezka 1850-1914 II. Die, 1 Svarek. Muži z radnice. Ostrava, 2008, - S.91.
57. Op. cit., - S.92-93.
58. Janak J. Spolky v českých zemích do roku 1951 //Janak J. Morava v národním a politickém rucku 19. století. Brno, 2007, - S.143.
59. Op. cit., - S.156.
60. Kladiva P., Pakendová A. Kafkova R. Op. cit., - S. 95-96.
61. Waldanf J. Sokol. Malé dějiny velké myšlenky. Die první: Atelier im. Luhačovice, 2007, - S.12.
62. Op. cit., - S.13.
63. Op. cit., - S.17.
64. Op. cit., - S.30.
65. Op. cit., - S.32.
66. Jelinek T. Od Sakala k Pionýru. Tělocvičné a skantské hnutí v městské společnosti a jeho socialni uloha. // Od středověkých bratrstev k moderním spolkům. Sbornik referátu a materiale z 17 vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty, socialních věd Univezity Karlovy a Ost-und Sudostenropa Institut Wien – Anbenstelle Brno v dnech 5 a 6 Žijna 1999 v Clam-Gallasově palaci, Husova 2 a Praha 1-staré město. Sestavie Václav Ledvinka a Jiří Pešek. Praha, 2000, -S.318.
67. Waldauf J. Op. cit., - S.21.
68. Див.: Hugh LeCaine Agnew. Češia země Koruny české. Praha, 2008, - S.93.
69. Čarпка F. Odbory v českých zemích v letech 1918-1948. Brno, 2008,-S.13.
70. Soukupová B. Národněsocialní spolky jako nástroje k modelování mezietnického klimatu. Praha devadesátých let 19 Století // Od středověkých bratrstev k moderním spolkům, - S. 244.

З М І С Т

NOTA BENE

Грипич С.Н. ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА СТОРІНКАХ ФАХОВОЇ ПЕРІОДИКИ, ПРЕДСТАВЛЕНОЇ У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ РДГУ (<i>Рецензія на періодичне фахове видання „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. праць: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету”</i> . – Рівне: РДГУ, 2000 – 2010)	3
ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	
Удод О.А., Юрій М.Ф. ВЛАДА У КИЇВСЬКІЙ РУСІ	7
Заглинська Л.В., Гоголь Т.В. УКРАЇНСЬКІ ГРОШІ В ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНОМУ АСПЕКТІ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОВИХ ГРОШОВИХ ВІДНОСИН	17
Єрасов Б.В. УКЛАДАННЯ ШЛЮБУ МІЖ КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ ТА ЦЕСАРІВНОЮ АННОЮ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ	28
Омельчук Б.А. РЕЗИДЕНЦІЙНЕ БУДІВНИЦТВО НА ЛЬВІВЩИНІ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVII СТОЛІТТЯ	32
Казначєва Л.М. РІЧПОСПОЛИТСЬКІ СЕЙМИКИ У ШЛЯХЕТСЬКОМУ САМОВРЯДУВАННІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	37
Шеретюк Р.М. ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ПІД ЧАС ПРИЄДНАННЯ УНІАТІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ ДО РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КІНЦІ XVIII СТ.	42
Нагорний В.В. ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАКЛАДИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У БОРОТБІ З УКРАЇНСЬКИМ ПРАВОСЛАВНИМ СЕКТАНТСТВОМ У XVIII - ПОЧАТОК XX СТОЛІТЬ)	47
Нікітін Ю.О. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПО СТВОРЕННЮ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ, ХАРКІВСЬКІЙ ТА ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ У II ПОЛОВИНІ XIX СТ.	51
Шугаєва Л.М. В ПОШУКАХ ІСТИННОГО ПРАВОСЛАВ'Я. ІНОКЕНТІЙ БАЛТСЬКИЙ	57
Киридон А.М. УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ПОБУТУ В СУСПІЛЬСТВІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920-Х РОКІВ: ОНТОЛОГІЧНИЙ І АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ	59
Доброчинська В.А. ЮРІЙ ШУМОВСЬКИЙ: ВІХИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ (1908–2004)	68
Абакунова Г.В. АНТИСЕМІТСЬКА ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОЇ ВЛАДИ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ «УКРАЇНА»	73
Киридон П.В. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ХРУЩОВСЬКОЇ ДОБИ	79
Чура В.І. КОМПАРТАПАРАТ І РЕЛІГІЙНИЙ РУХ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПРИКІНЦІ 80-Х РР. XX СТ.	84

Мишков В. ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АДРІАНА (ЧЕТВЕРГОВА) В КОНТЕКСТІ НАЛАГОДЖЕННЯ КОНСТРУКТИВНОГО ДІАЛОГУ МІЖ РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ СТАРООБРЯДНОЮ ЦЕРКВОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ	88
Веремейчик Л.Ф. СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ПРОТЕСТАНТІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	92
Милуць В.І. ВПЛИВ ХРИСТІЯНСТВА НА ВІЙСЬКО: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ І СУЧАСНІСТЬ	95
Филипчук С.В. ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ	100
Давидчук С. ВІЗИТИ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ В УКРАЇНО-ІЗРАЇЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ 90-Х РР. ХХ СТ.	103
Сидорук Т. В. ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА НА ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	110
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Прищепя Б.А. НОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСНИХ МІСТ ВОЛИНИ	117
Прищепя О. П. РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ У МІСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДОБУ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	123
Мельничук Н.М. СИМВОЛІКА ПОЛЬСЬКОГО СОКОЛЬСТВА ВОЛИНИ: ПОХОДЖЕННЯ І ТРАДИЦІЇ (1921-1939 рр.)	127
Ленартович О.Ю. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОУН НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 1921-1939 РР.	131
Цецик Я.П. РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ У 1931 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1935 РР.	136
Жив'юк А.А. ТЕАТР ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ: РІВНЕНСЬКИЙ ВИПАДОК	142
Семещук В.М. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МЕЛПОРАТИВНИХ РОБІТ НА ВОЛИНІ В УМОВАХ «ЗАСТОЮ»: ПРОБЛЕМИ І СПРОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	148
Виткалов С.В. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ РІВНЕНЩИНИ	156
Демянюк І. НА ПЕРЕДНЬОМУ КРАЇ. Нарис історії Української Гельсінської Спілки на Рівненщині	159
ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Постоловський Р.М. НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ В ЧЕСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	168

Бевзюк Є.В. СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЧЕСЬКИХ І СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	177
Агасиев Икрам Керим оглы ПРОБЛЕМЫ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ НЕМЕЦКИХ КОЛОНИСТОВ В ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ ВЕКА	183
Івчик Н.С. ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В СФЕРІ ОСВІТИ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЮ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.	187
Константінова В.М. ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО МІСТ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІД МАНІФЕСТУ ПРО ВОЦАРІННЯ ОЛЕКСАНДРА ІІІ ДО МІСЬКОГО ПОЛОЖЕННЯ 1892 Р.	191
Троян П.С. КОЛОНІАЛЬНЕ ПИТАННЯ В НІМЕЧЧИНІ 1841 – 1884 рр.: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	195
Плюта Н.В. ФРАНЦІЯ І КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНІ 80-90-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ	198
Валюх Л.І. АНГЛО-НІМЕЦЬКИЙ КОНФЛІКТ В ПІВДЕННІЙ АФРИЦІ (1895 – 1896 рр.) В ОЦІНЦІ АНГЛІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ	204
Хитровська Ю.В. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО КЛІРУ В ДЕРЖАВНИХ ДУМАХ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ДИСКУСІЙ НАВКОЛО ПИТАННЯ ПРО МОЖЛИВІСТЬ УЧАСТІ ДУХОВЕНСТВА У ПОЛІТИЦІ В ПРАВОСЛАВНІЙ ПРЕСІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	209
Ласкавий Д.В. УГОДА ГРІНВУДА – БЕРАНЖЕ 1919 р. І НАФТОВИЙ СОЮЗ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ	213
Скопова О.І. ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ КРИЗИ КОНСТИТУЦІЙНО-МОНАРХІЧНОГО ЛАДУ В ІСПАНІЇ (1918-1931 РР.)	216
Бородинська Л. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СПІЛЬНОТИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН У ПОЛЬЩІ (1918-1939 РР.)	221
Давлетов О.Р. РІХАРД ДАРРЕ – ВІД АГРОНОМА-КОЛОНІЗАТОРА ДО МІНІСТРА ПРОДОВОЛЬСТВА ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТРЕТЬОГО РЕЙХУ: ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ	225
Піковська Т.В. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПЕРШІЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1920 – СЕРЕДИНІ 1930-х рр.	229
Постоловський Р.М. ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1944 – 1945 рр.)	233
Віруцька С.В. СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ В ПОЛЬЩІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОДІЙ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»	239
Лемак Н.М. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ Е. ХІТА В УМОВАХ ЕВОЛЮЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ ЗАСАД КОНСЕРВАТИЗМУ ДО НЕОКОНСЕРВАТИЗМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)	244

Пелех Є.І. УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ ФРН У МІЖНАРОДНИХ ЗУСИЛЛЯХ ІЗ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ (1991-1995)	251
Генега І.М. ДОКТРИНА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ Є.ПРИМАКОВА: ВІД РОМАНТИЗМУ ДО ПРАГМАТИЗМУ?	255
Санжаревський О.І. СПІЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОБОРОНИ БІЛОРУСІ ТА РОСІЇ В КІНЦІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДОГОВОРУ ПРО СТВОРЕННЯ СОЮЗНОЇ ДЕРЖАВИ	261
Бояківський Л. С. ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ ПРОЕКТ БУДІВНИЦТВА ГАЗОПОРТУ ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ЕНЕРГОБЕЗПЕКИ ПОЛЬЩІ: ДИСКУСІЯ В СЕРЕДИНІ КРАЇНИ	265
Павлюк Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕСУ ПРО ПРИЄДНАННЯ МІЖ ХОРВАТІЄЮ ТА ЄС	268
Буз О.М. ЖІНКИ В ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ	372
Троян С.С. ПОЛІТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЛІКАЦІЙНИЙ ПІДХІД	276
ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ	
Якимчук О.О. ВІТЧИЗНЯНІ ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЯХЕТСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ШЛЯХТИ РІВНЕНСЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	281
Ветвінська Н.О. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ В ІСТОРІОГРАФІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ЯЗИЧНИЦТВА В ХІХ- ХХ СТ.	286
Дібас О.А. КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ (1861-1914 рр.)	290
Грипич С.Н., Граб О.В. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)	294
Гуч С. СТВОРЕННЯ БІБЛОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ІСТОРИЧНІ, ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	299
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	303
ЗМІСТ	305

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 19

Відповідальний за підготовку збірника до видання – С.С. Троян

Комп'ютерна верстка – Третяк О.Ю.

Обкладинка – Самсонюк В.Б.

Підписано до друку 30. 09. 2010 р. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”. Наклад 100. Обліково-видавничих аркушів 30,00. Віддруковано засобами оперативної поліграфії ПП Самборський І.О., вул. Толстого, 3, м. Рівне, Україна, 33028.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2010. – Випуск 19. – 309 с.
